

3 Arealanvändning

Användningen av den totala åkerarealen i riket är ett lämpligt verktyg för att få insikt i hur livsmedels- och foderproduktionen har förändrats. Statistiken reflekterar tydligt den utveckling som jordbruket genomgått. Faktorer som jordbrukspolitiska beslut, förändringar i konsumtionsmönster, händelser i världen som påverkat priserna samt förändringar inom jordbruket har alla påverkat arealanvändningen och de olika grödornas utbredning.

Arealanvändningen uppvisar stora regionala skillnader och påverkan av politik och samhälle

Arealanvändningsstatistiken visar tydligt hur det blivit en allt mer viktig angelägenhet för samhället att upprätthålla ett öppet odlingslandskap och bevara den biologiska mångfalden, medan allt mindre betydelse fästs vid produktion av livsmedel. Förändringarna i efterfrågan har givetvis påverkat odlingen av de olika grödorna. Arealanvändningen präglas också i hög grad av de olika odlingsförutsättningarna i olika delar av landet, vilka ger upphov till stora regionala skillnader i odling av de flesta grödorna. Vidare märks en koncentration av vissa grödor till områden där dessa historiskt haft de bästa förutsättningarna och således varit vanliga.

Storleksutvecklingens betydelse

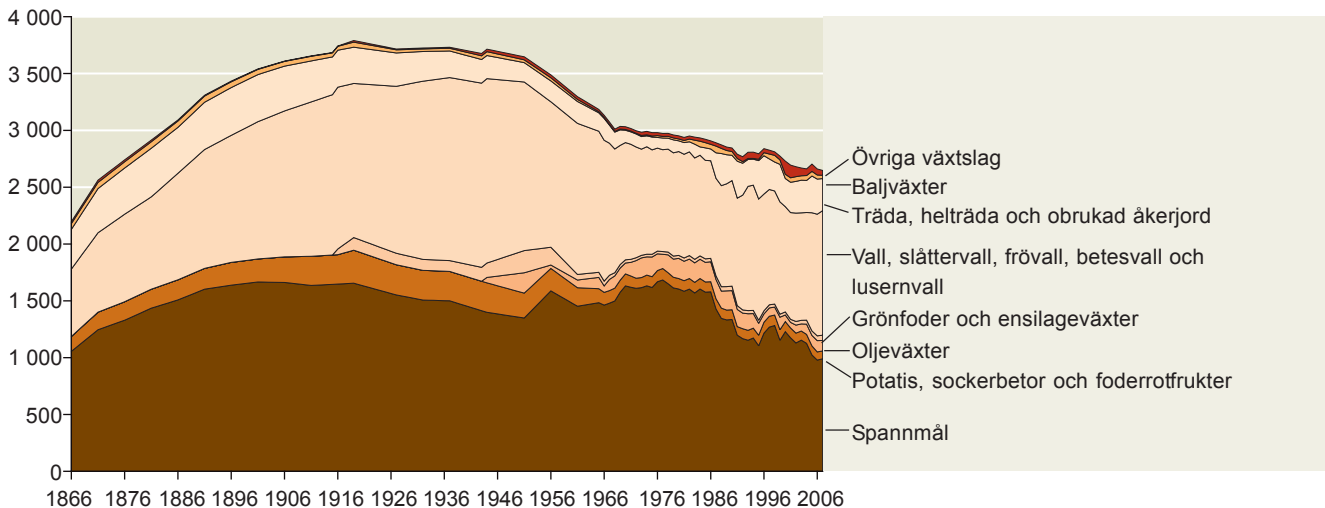
Utvecklingen mot större och färre jordbruksföretag har i viss utsträckning påverkat det sätt på vilket åkerarealen används. De ökade möjligheterna hos större företag att på ett effektivt sätt använda produktionsmedel

och redskap har möjliggjort odling av grödor som tidigare var olönsamma. Vidare har övergången från det självförsörjande hushållsjordbruket till en mer storskalig och mekaniserad livsmedelsproduktion medfört att odlingen

av vissa grödor som exempelvis potatis blivit mer koncentrerad till befolkningscentra och områden med omfattande förädlingsindustri.

Figur 3 A
Arealer för olika grödgrupper i riket 1866–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

Intensivare användning av åkerarealen

I takt med att jordbruksmetoderna utvecklades samt att den totala åkerarealen stadigt minskade under andra halvan av 1900-talet, togs en större del av den brukningsbara arealen i anspråk. Jordbrukets förändrade produktionsmetoder, med ökad användning av mineralgödsel och växtskyddsmedel,

möjliggjorde i större utsträckning brukande av mark som tidigare legat obrukad eller i träda. Under de senaste trettio åren har trädesarealen i hög grad påverkats av olika jordbrukspolitiska beslut. Detta kommer att behandlas närmare i avsnittet om träda och obrukad jord.

Motståndskraftig spannmålsodling

Trots att den totala åkerarealen i riket minskat sedan slutet av 1910-talet, låg spannmålsodlingen på en jämn nivå runt 1,5 miljoner hektar från mitten av 1880-talet och ca hundra år framåt. En starkt bidragande orsak till att spannmålsodlingen bibehållits, och sedan mitten av 1950-talet blivit den mest ut-

bredda grödgruppen, är den ökade odlingen av höstvetete. Vallodlingen var mest utbredd under en period från början av 1930-talet till början av 1950-talet. Därefter minskade den stadigt fram till slutet av 1980-talet, vilket starkt bidrog till reduktionen av den totala åkerarealen under denna tid.

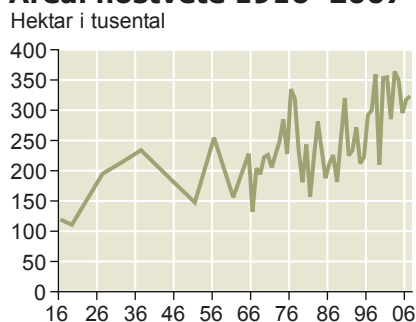
Trenden för dessa två grödgrupper, som tillsammans täcker mer än tre fjärdedelar av åkermarken, har på grund av jordbrukspolitiska beslut och Sveriges inträde i EU vänt sedan början av 1990-talet. Spannmålsodlingen har fallit kraftigt, framförallt under perioden 1985–1995 då den föll med 30 %. En överblick över åren 1866–2007 visar att spannmålsarealen är tillbaka på samma nivå som i början av perioden. Med tanke på befolkningsökningen under 1900-talet så har den höjda skördeavkastningen varit en viktig faktor för att upprätthålla försörjningen.

Odlingen av vall, som framförallt betjänar animalieproduktionens behov av foder och bete, började i slutet av 1980-talet återigen öka, och har sedan början av 1990-talet svarat för omkring 900 000–1 100 000 hektar av rikets areal. Vallodlingen var som mest utbredd under slutet av 1930-talet och hela 1940-talet, när den täckte runt 40–45 % av den totala åkerarealen. Uppgången under de senaste åren har åter fört upp vallodlingen nära denna andel av den totala åkerarealen, men på grund av den generella nedgången i brukad åkerjord är arealerna vall nu betydligt mindre.

Höstvetete

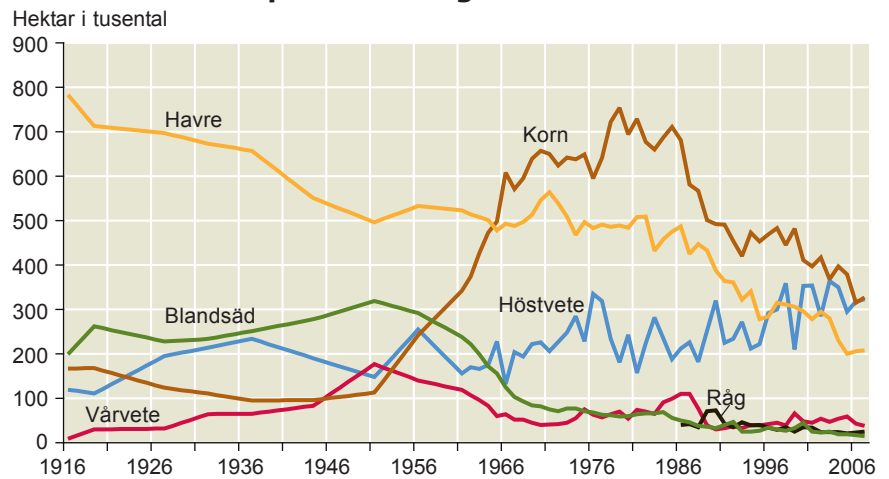
Arealen som odlats med höstvetete har genomgått en utveckling som stått i skarp kontrast till andra brödsädsgrödor (se figur 3 C). Under 1800-

Figur 3 B
Areal höstvetete 1916–2007

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 C
Arealer av olika spannmålsslag 1916–2007

Källa: Tabell 3.1.

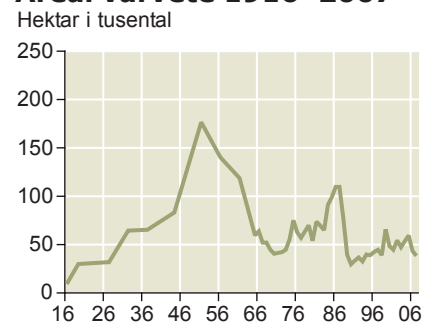
talets senare del och början av 1900-talet redovisades endast höstsäd i statistiken, vilken till övervägande del bestod av höstråg. Höstvetet utgjorde dock runt en fjärdedel av denna kategori om man ser till 1916 års uppgifter. Odlingen av höstsäd ökade under perioden 1866–1911 med nästan en tredjedel, från 367 149 till 487 730 hektar. När sedan redovisningen av höstvetete vidtog i samband med lokalundersökningarna av jordbruket under åren 1913–1920, låg den redovisade arealen strax under 120 000 hektar (se figur 3 B). Höstvetet har till skillnad från övriga brödsädsgrödor därefter ökat sin genomsnittliga areal i riket. Stora skillnader märks dock mellan de redovisade uppgifterna för olika år. Sett över hela perioden när höstvetete redovisats, åren 1916–2007, har arealen nästan tredubblats.

Vårvetete

Vårvetete har odlats i mindre utsträckning än höstvetete under större delen av perioden 1866–2007. Undantaget från detta är en period i början av 1950-talet när den redovisade arealen vårvetete var som störst, 176 560 hektar år 1951 (se figur 3 D). Därefter minskade vårvetets utbredning mycket kraftigt under 1960-talet och hade reducerats med mer än tre fjärdedelar år 1970; 40 475 hektar odlades då i riket. En ny uppgång följde under 1980-talet, då vårvetete åter ökade sin utbredning. Trenden sedan början på 1990-talet har varit dalande och vårvetetesarealen i

riket har under de senaste åren legat omkring 40 000 hektar.

Figur 3 D
Areal vårvetete 1916–2007

Källa: Tabell 3.1.

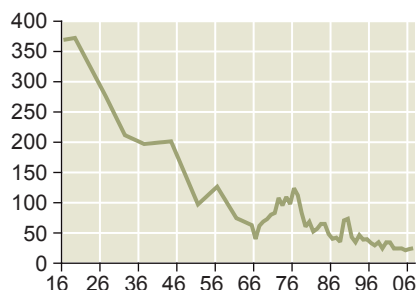
Höstråg

Höstråg hade en särskilt dominerande ställning bland brödsädsstagen under 1900-talets första tre årtionden. Även under slutet av 1800-talet, var detta sädeslag betydligt mer utbrett än höstvetet. Förhållandet ändrades dock hastigt när höstrågen genomgick en kraftig minskning fram till början av 1950-talet (se figur 3 E). Mellan åren 1919 och 1951 föll arealen höstråg med nästan tre fjärdedelar. Höstvetet passerade i början av 1930-talet höstrågen som det mest utbredda brödsädsstagen. Med undantag för en uppgång under 1970-talet och några mindre ökning under senare år har den genomgående trenden för höstrågen varit fallande. År 2007 odlades endast 24 716 hektar med råg.

Figur 3 E
Areal höstråg 1916–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

Vårråg

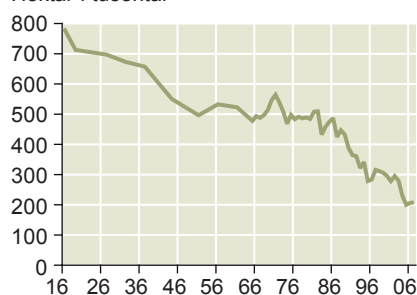
Odlingen av vårråg har varit marginell i landet i jämförelse med övriga spannmålsslag. En tillfällig topp kan noteras i slutet av 1910-talet, när den totala arealen uppgick till strax över 20 000 hektar. Detta är dock ett undantag från en i övrigt nedåtgående trend. Under mitten av 1980-talet, när vårrågsarealen låg under 1 000 hektar i riket, upphörde vårråg att redovisas separat i statistiken. Från och med 1986 redovisades vårrågen tillsammans med höstrågen som odlades på en jämförelsevis betydligt större areal.

Havre

Havre var under slutet av 1800- och början av 1900-talen den dominerande spannmålsgrödan i riket. Fram till år 1916 redovisades vårsäd i statistiken. Denna areal ökade markant under 1800-talets senare hälft, från drygt 690 000 hektar år 1866 till en toppnotering i början av 1900-talet om 1 191 889 hektar. Vårsädsodlingen utgjordes till ca 60–70 % av havreodling, vilket avspeglas i övergången till separat redovisning av fodersädeslagen år 1916. Detta år uppgick arealen havre i riket till 783 453 hektar, vilket gjorde den till det vanligast förekommande sädeslaget (se figur 3 C)

Figur 3 F
Areal havre 1916–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

samt näst efter slättervall det mest förekommande växtslaget.

Under 1900-talets första hälft sjönk havreodlingen kraftigt, framför allt under 1920- och 1940-talen. År 1951 noterades för första gången en odlad areal med havre som understeg 500 000 hektar, vilket betydde att havreodlingen minskat med mer än en tredjedel på trettio år (se figur 3 F). Utvecklingen stabiliserades något under de tre följande decennierna, men den kraftiga ökningen i kornodlingen betydde att havren under mitten av 1960-talet förlorade sin plats som det mest framträdande sädeslaget. I början av 1980-talet vidtog återigen en kraftig nedgång då havreodlingen nästan halverades mellan åren 1981–1995. Denna trend fortsatte in i det nya millenniet och en bottennotering för havrearealen noterades år 2005 då endast 200 122 hektar odlades, något mer än en fjärdedel av motsvarande areal år 1916.

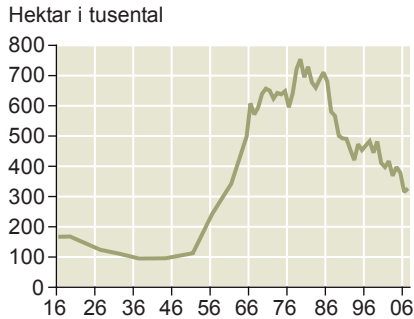
Korn

Kornodlingens utveckling har varit mycket händelserik under 1900-talets senare hälft (se figur 3 G). När detta sädeslag för första gången redovisades i statistiken, i samband med 1916 års lokalundersökningar, odlades strax över 165 000 hektar. En svagt nedåtgående trend vidtog sedan som höll i sig fram till början av 1950-talet. Därefter sköt kornodlingen i höjden då den under perioden 1951–1966 mer än femdubblades från 112 527 hektar till 608 115 hektar. Kornets utbredning ökade ytterligare fram till toppnoteringen år 1979, då 754 137 hektar odlades, en fjärdedel av den totala åkerarealen i riket detta år.

Under de senaste fyrtio åren har kornodlingen i likhet med havreodlingen kraftigt reducerats. Framförallt under åren 1985–1993 var nedgången särskilt märkbar, då kornarealen minskade med mer än 40 %. Sedan 1993 har kornodlingen redovisats uppdelad på höstkorn och vårkorn, där vårkorn varit den starkt dominerande varianten med 95–99 % av arealen. Sedan mitten av 1960-talet när kornet passerade havren som det vanligaste sädeslaget har kornodlingen varit den mest utbredda i riket, men höstvetet har genom sin stadiga uppgång nått en jäm-

förbar nivå. År 2007 skiljde endast 3 499 hektar mellan de båda sädesslagen.

Figur 3 G
Areal korn 1916–2007

Källa: Tabell 3.1.

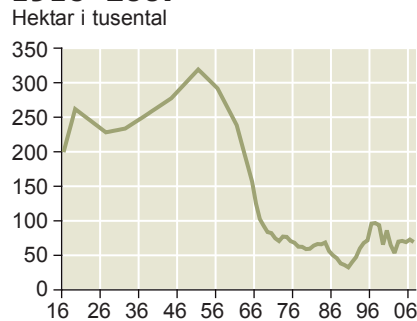
Blandsäd och Råg- vete

I och med redovisningen av 1916 års lokalundersökningar presenterades för första gången statistik över blandsäd, som vid denna tid täckte den tredje största arealen bland spannmålskategorierna. Arealen uppgick till ca 200 000 hektar vilket under de därpå följande årtiondena ökade till en toppnotering år 1951 om 319 119 hektar (se figur 3 I). Vid det laget hade blandsäden övertagit rågens plats som det näst mest utbredda sädesslaget. Utvecklingen vände dock då blandsädsarealen reducerades med mer än två

tredjedelar fram till år 1967, vartefter den stadigt minskat i en lägre takt fram till bottennoteringen år 2007 om 15 317 hektar.

Rågvete har redovisats separat i arealanvändningsstatistiken sedan 1993. Grödan har pendlat mellan en uppgång under mitten av 1990-talet, då som mest 66 571 hektar odlades, och en efterföljande halvering av arealen fram till år 2002. Därefter vände trenden återigen uppåt under de följande åren. År 2007 odlades rågvete på drygt 54 000 hektar.

Figur 3 I
Areal blandsäd och rågvete 1916–2007

Källa: Tabell 3.1.

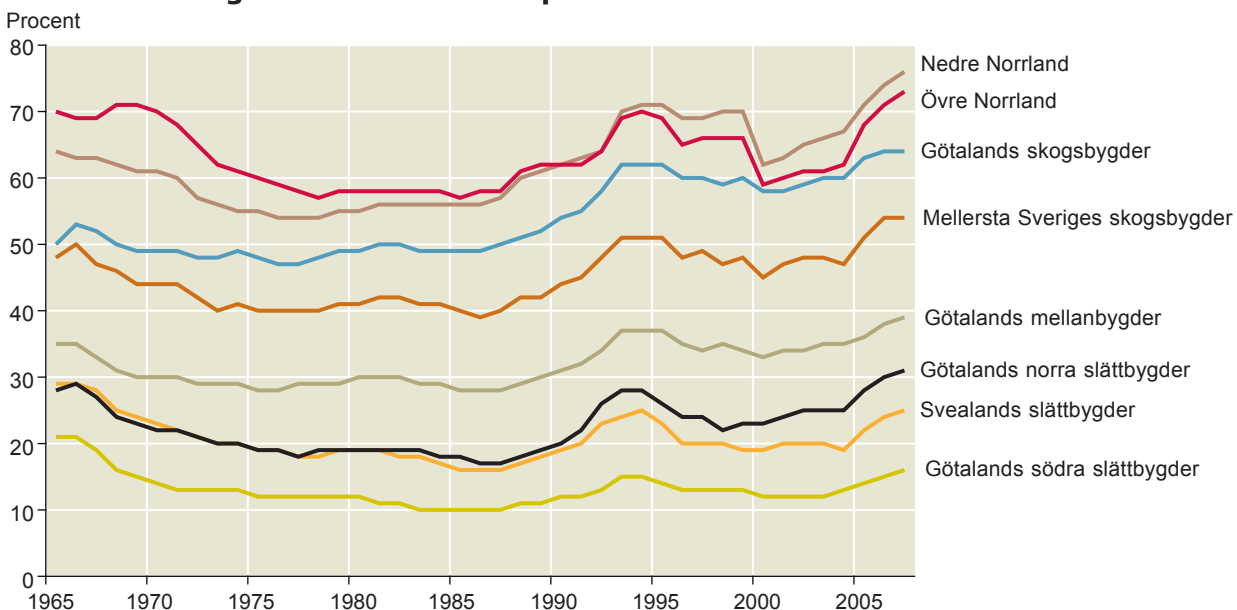
Vallodling

I de områden jordbruket varit mer inriktad på djurhållning har vallodling följaktligen varit mycket utbredd. I norra Sverige är vallodlingens dominans särskilt framträdande (se figur

3 H). Vid början av 1870-talet utgjorde vallodlingen något över en fjärdedel av den totala åkerarealen i riket. Denna andel ökade under de efterföljande årtiondena till mer än en tredjedel runt sekelskiftet. I takt med att den totala åkerarealen ökade fram till mitten på 1940-talet, utvidgades även vallarealen. Som mest odlades 1 622 267 hektar år 1944, vilket då motsvarade strax under 45 % av den totala åkerarealen. Under slutet av 1800-talet och 1900-talets första hälft var betesmarken och olika typer av ängsmark ett viktigt komplement till vallodling på åker för foder åt husdjuren. Denna betydelse har minskat allt eftersom definitionen av vad som klassas som betesmark och de regler som är kopplade till möjligheterna att få stöd för marken har ändrats.

Under 1900-talets senare hälft minskade vallodlingen i samband med att spannmålsodlingen gick framåt. Under 1970- och 1980-talen nyttjades omkring en tredjedel av den totala åkerarealen i riket till vall, vilket kan jämföras med spannmålsodlingen som vid denna tid täckte omkring 55 %. Utvecklingen vände dock under början av 1990-talet när de jordbrukspolitiska träd- och omställningsprogrammen medförde en återgång till vallodling. Vallarealen ökade då med mer än en fjärdedel mellan åren 1987–1993. Efter EU-inträdet minskade återigen vallodlingen genom nya förutsättningar för

Figur 3 H
Andel vallodling av total åkerareal i produktionsområden 1965–2007

Källa: Tabell 3.1.

odlingen av olika grödor. Denna utveckling vände under början av 2000-talet, bl.a. beroende på frikopplingen av jordbrukarstöden (se faktaruta om CAP sid 38) och vallodlingen ökade åter till en nivå som motsvarar den vid inträdet i unionen.

Stora regionala skillnader i vallodlingen

Stora regionala skillnader har präglat vallodlingens utveckling under hela perioden 1866–2007. Sedan början av 1900-talet har mer än 60 % av den totala åkerarealen i de fyra nordligaste länen odlats med vall. Under vissa perioder, främst vad gäller Jämtlands och Norrbottens län, har denna siffra överstigit 80 %. I stark kontrast till detta står de sydliga län som domineras av slättbygder. I konkurrens med spannmål, men även rotfrukts- och oljeväxtodlingen, har olika typer av vall odlats på en avsevärt mindre del av åkerarealen; under 2000-talet endast en femtedel. Malmöhus län utmärker sig särskilt i detta sammanhang med en andel vallodling som sjönk stadigt sedan början av 1900-talet till en nivå lägre än 15 % i slutet av 1980-talet.

Vallodlingens dominanta ställning i norra Sverige understryks av statistiken för produktionsområdena. I övre och nedre Norrland har vallarealen generellt täckt över 60 % och periodvis så mycket som 70 % av den totala åkermarken (se figur 3 H). Även i södra Sveriges skogsbygder har vallodlingen varit utbredd, främst i Göta-lands skogsbygder där den utgjorde runt hälften av åkerarealen fram till ökningen i början av 1990-talet, varefter den stigit till över 60 %. I Göta-lands södra slättbygder har vallodlingen en avsevärt mindre betydelse. Under mitten av 1960-talet täckte den omkring en femtedel av åkerarealen i detta område. Därefter har den sjunkit något till en nivå omkring 10–15 %.

Slåttervall dominerande

Den huvudsakliga delen av vallodlingen har utgjorts av slåttervall som svarat för över tre fjärdedelar av den

totala vallodlingen i riket sedan 1866. Slåttervallsodlingen ökade i utbredning fram till mitten av 1920-talet i samband med att den totala åkerarealen ökade. Även slåttervallens del av den totala vallarealen ökade till en nivå på 85–90 % under första halvan av 1900-talet. Betesvallen, den andra noterbara delen av vallarealen, utgjorde omkring en tiondel av vallodlingen fram till början av 1960-talet. Därefter har denna del ökat till något över en femtedel av vallodlingen medan slåttervallen gått tillbaka något till omkring tre fjärdedelar. Sedan år 2001 redovisas dessa två valltyper tillsammans och utgör då runt 99 % av den totala vallarealen.

I övrigt har även frövall och luservall förekommit i statistiken. Frövallen har haft en mycket marginell betydelse med som mest 4 % av den totala vallarealen i början av 1960-talet. Luservall redovisades endast tillfälligt i statistiken i Jordbruksräkningarna 1927, 1932 och 1937. Omfattningen var som störst år 1927, men då endast en halv procent av den totala vallarealen.

Oljeväxter

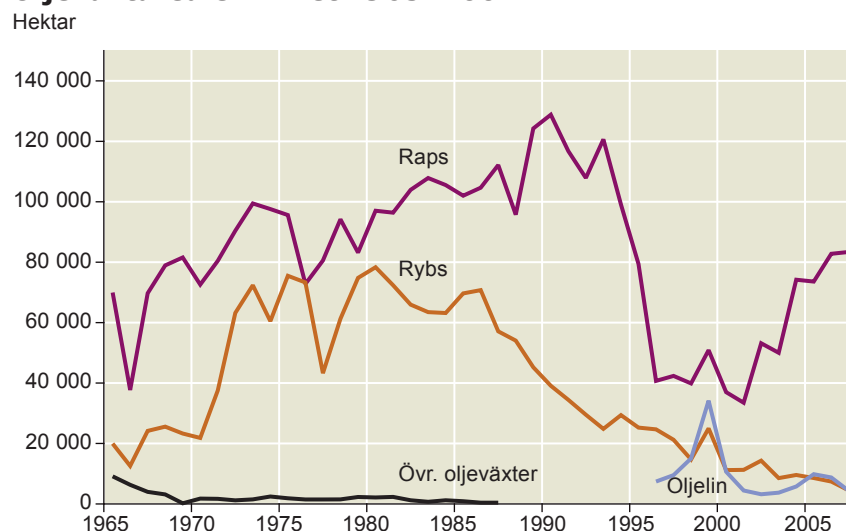
Redovisningen av oljeväxter inleddes i samband med 1944 års Jordbruksräkning. Vid denna tidpunkt odlades 47 687 hektar i riket. Stora variationer i arealen redovisades under de följande decennierna. Exempelvis redovisades 178 911 hektar oljeväxtodling år 1951, en ökning med 275 % under sju

år. Detta minskade sedan med 83 % till år 1956, vilket till stor del berodde på torka år 1955.

I Jordbruksstatistisk årsbok år 1965 redovisades oljeväxter uppdelat på de olika växtslagen. En oljeväxtareal på strax under 100 000 hektar detta år utgjordes främst av höstraps som stod för drygt 56 % (se figur 3 J). Vårrips och höstrybs odlades även i viss utsträckning samt små arealer av vårrybs och oljelin. Under 1970-talet ökade oljeväxtodlingen i utsträckning då andelen av den totala åkermarken steg från 3 % år 1970 till 6 % år 1975. Denna nivå bibehölls under 1980-talet trots att den totala åkerarealen i riket sjönk. Oljeväxtarealen var som störst år 1980 då 177 481 hektar odlades. Sedan dess har utbredningen minskat till ungefär samma nivå som under mitten av 1960-talet. Den genomsnittliga trenden sedan millennieskiftet är att oljeväxtodlingen ökar.

Figur 3 J
Oljeväxtarealer i riket 1965–2007

Källa: Tabell 3.1.

Odlingen av oljeväxter har framförallt förekommit i slättbygderna i Götaland och Svealand, där omkring 75–80 % av landets oljeväxtarealer funnits. Även i Götalands mellanbygder har oljeväxter odlats, men endast i en utsträckning om ca 4–8 % av åkerarealen. I skogsbygderna har odlingen varit marginell med några få procent och i Norrland har oljeväxter endast odlats periodvis och i mycket liten utsträckning.

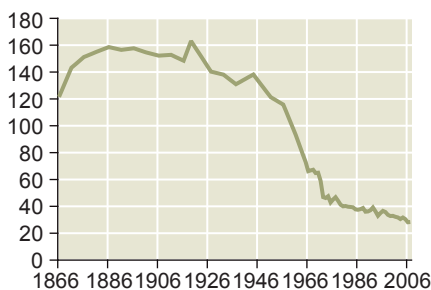
Potatis

Potatis har på grund av sin framskjutna position bland baslivsmedlen åtnjutit en viktig plats i växtodlingsstatistiken. När redovisningen inleddes i samband med hushållningsällskapens undersökningar i mitten på 1860-talet var potatisen betydelsefull för försörjningen. Detta återspeglas i statistiken där potatisarealerna framförallt koncentreras till områden med hög befolkningstäthet, där odlarna hade större avsättningsmöjligheter för skörden. Vid sidan av detta har även vissa län haft en betydande produktion av potatis för industriella ändamål.

I riket som helhet redovisades år 1866 en areal om 121 504 hektar potatis. Denna ökade under de kommande

Figur 3 K
Areal potatis 1866–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

årtiondena till en toppnotering vid slutet av det första världskriget på 163 111 hektar, vilket vid denna tid utgjorde drygt 4 % av den totala åkerarealen. Sedan dess har potatisodlingen minskat kraftigt i takt med att konsumtionsmönstren ändrats (se figur 3 K). Störst var minskningen från slutet av andra världskriget till början av 1970-talet; den totala potatisarealen i riket minskade med två tredjedelar mellan åren 1944–1972. Odlingen av potatis har varit särskilt framskjuten i Kristi-

anstats, Malmöhus och Blekinge län, samt under de senaste trettio åren i Hallands och Skaraborgs län. Odlingen har under de senaste årtiondena koncentrerats ytterligare i dessa län medan resten av landet sett minskande andelar av den totala potatisarealen. Kristianstads län har sedan början av 1970-talet stått för mer än en femtedel av odlingen i riket. Denna utveckling understryks av statistiken över produktionsområdena där Götalands slätt- och mellanbygder stod för drygt 45 % av potatisodlingen i mitten på 1960-talet, vilket sedan ökade till mer än tre fjärdedelar år 2007.

Sockerbeter och foderrotfrukter

I likhet med potatisodlingen har sockerbetsarealerna varit koncentrerade till ett fåtal län. För denna gröda är dock koncentrationen än mer tydlig. Sockerbeter redovisades för första gången i 1916 års statistik då 37 396 hektar odlades i riket. Två tredjedelar av denna areal fanns i Malmöhus län, som dominerat sockerbetsodlingen totalt sedan dess med 60–70 % av den totala arealen. Därutöver har odling förekommit i Kristianstads län i en utsträckning om 15–25 % samt till viss

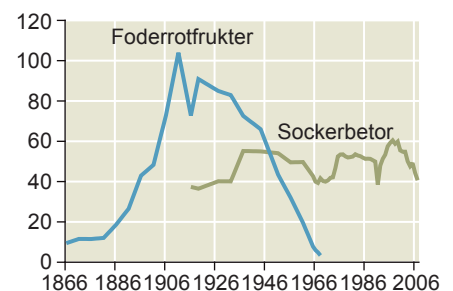
del i Östergötlands, Kalmar, Blekinge och Hallands län samt på Gotland.

Den totala arealen sockerbeter ökade fram till mitten av 1930-talet, då som mest 55 176 hektar odlades år 1937 (se figur 3 L). Därefter reducerades grödans utbredning med ca 27 % fram till slutet av 1960-talet. Sedan dess har odlingsarealen pendlat mellan 40 000–60 000 hektar med en toppnotering år 1997 på 60 459 hektar. Sett över hela perioden 1916–2007 har sockerbetsodlingen utgjort 1–2 % av den totala åkerarealen i riket.

Foderrotfrukter odlades främst under första halvan av 1900-talet, som mest år 1911 då foderrotfruktsodlingar täckte drygt 104 000 hektar eller 3 %

Figur 3 L
Areal sockerbeter och foderrotfrukter 1866–2007

Hektar i tusental

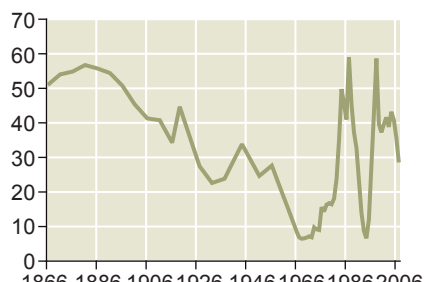
Källa: Tabell 3.1.

av den totala åkerarealen i riket. I likhet med övriga rotfrukter har odlingen varit starkt koncentrerad till slättbygderna i Götaland. Kristianstads och Malmöhus län utmärker sig även här, med drygt 40 % av arealerna i riket under långa perioder och som mest två tredjedelar under slutet av 1890-talet samt mitten av 1960-talet. Odlingen av foderrotfrukter reducerades kraftigt fram till slutet av 1960-talet när endast 3 372 hektar redovisades år 1968. Detta innebar en nedgång med ca 97 %. Utvecklingen skall ses i ljuset av att sockerbeter började redovisas år 1916, vilket betyder en förskjutning av arealer till denna kategori. Vid sidan av detta ersattes foderrotfrukterna i stor utsträckning av fodersäd, främst korn, som ökade kraftigt fram till slutet av 1960-talet.

Baljväxter

Redovisningen av baljväxter har genomgått stora förändringar under perioden 1866–2007. Till och med år 1911 redovisas baljväxterna summerade under vårsådda baljväxter. Under denna period minskade odlingen i utsträckning från ca 50 000 hektar år 1866 till omkring 40 000 hektar år 1911. Som mest odlades drygt 56 000 hektar i början av 1880-talet (se figur 3 M). Därefter delades redovisningen upp i ett antal olika kategorier där konservärter, åkerbönor samt foderärter och vicker är de mest relevanta. Baljväxtodlingen minskade kraftigt fram till slutet av 1960-talet, då en areal om 6 489 hektar redovisades år 1968. Därefter har den redovisade arealen skiftat mycket kraftigt mellan olika år, dels beroende på vilka växtslag som redovisades i statistiken, dels på grund av olika odlingsbidrag som utgick för att stödja odlarna. Extrema

Figur 3 M
Areal baljväxter 1866–2007
Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

JORDBRUKSPOLITIK

Det fleråriga omställningsprogrammet från 1991 var ett omfattande program med ekonomisk kompensation till jordbrukare som förband sig att använda åkermark till annat än traditionella jordbruksgrödor. Programmet erbjöd brukare att genomföra en permanent omställning eller placera areal i s.k. vänteläge, vilket ökade andelen obrukad åkerjord kraftigt samt reducerade arealen helträda. Även de grödor som var godkända att använda på omställningsarealerna ökade i utbredning. Ett av syftena med programmet var att minska överskotten av jordbruksprodukter. Senare ändrades vissa regler för att förbereda det svenska jordbruket inför inträdet i dåvarande EG.

Fakta

CAP, Common Agricultural Policy, som är EU:s gemensamma jordbrukspolitik, började påverka Sverige i samband med vår anpassning inför inträde i unionen år 1995. Till en början var programmet inriktat mot produktionsstöd som syftade till att säkra tillgången på livsmedel och hålla priserna nere samtidigt som jordbrukarna kunde överleva på sin inkomst. Genom reformer, främst frikopplingen från produktion som beslutades år 2003 och genomfördes i Sverige år 2005, har fokus flyttats mot att upprätthålla ett öppet, diversifierat odlingslandskap samt att stödja landsbygdsutveckling.

toppar märks i slutskedena av 1980- och 1990-talen, medan baljväxtodlingen var mycket liten under mitten av 1990-talet. Efter millennieskiftet har baljväxtarealen legat runt 40 000 hektar, vilket motsvarar en nedgång med ca en femtedel sedan slutet av 1800-talet.

Odlingen har varit koncentrerad till slättbygderna i Götaland och Svealand som tillsammans inrymt över tre fjärdedelar av baljväxtarealerna. Viss odling har även förekommit i Götalands mellanbygder, medan den i Norrland varit i princip obefintlig.

Övriga växtslag

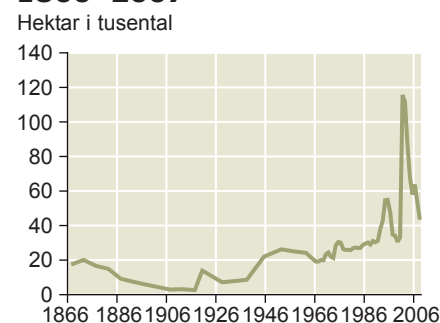
De växtslag som på grund av sin sparsamma utbredning inte fått särskilt stort genomslag i statistiken har över tiden sam- eller särredovisats i olika omgångar. Exempel på enskilda grödor vars redovisade arealer varit i storleksordningen 10 000–20 000 hektar är lin under åren 1866–1881, köksväxter under perioden 1944–1968 samt trädgårdsväxter och energiskog sedan 1996 och framåt. Ingen av dessa växtslag utgjorde dock vid något tillfälle över 1 % av den totala åkerarealen i riket.

Beaktar man utvecklingen för samtliga växtslag som endast periodvis förekommit i redovisningen eller som redovisats som övriga växtslag är denna mycket beroende av skiftningar i redo-

visningen (se figur 3 N). Vid 1870-talets början utgjordes ungefär 0,8 % av den totala åkermarken av så kallade övriga växtslag. Denna siffra sjönk till endast 0,1 % vid sekelskiftet. Därefter vidtog en stadig ökning som kan ses som ett tecken på en diversifiering av de odlade grödorna. I mitten på 1980-talet var andelen återigen uppe i 1 %, vilken sedan fördubblades under det kommande decenniet till ca 2 % år 1994.

Under mitten av 1990-talet inleddes redovisning av energiskog och trädgårdsväxter, vilka upptog ca 1 % av

Figur 3 N
Areal övriga växtslag
1866–2007
Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

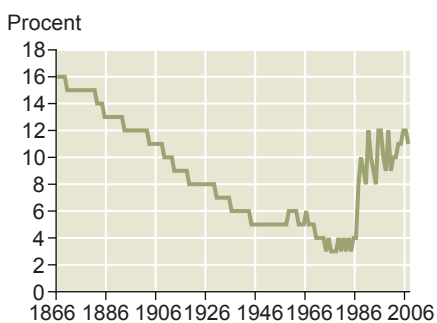
den totala åkerarealen. Förutom dessa tillkom även kategorin ospecificerad åkermark vid millennieskiftet. Detta innebar att den totala arealen för de övriga växtslagen uppgick till ca 116 000 hektar, eller knappt 4,3 % år

2000. Denna andel minskade till ca 1,6 % fram till år 2007, främst beroende på att arealen ospecificerad åkermark minskade från ca 80 000 hektar till drygt 8 000.

Träda och obrukad jord påverkas av förändrade produktionsmetoder och politik

Den areal som legat obrukad eller i träda har i stor utsträckning påverkats av lantbruksföretagarnas möjlighet att utnyttja marken. Förändringar som roterande växelbruk, vall i växtföljden och en ökad mekanisering har inneburit att arealer som tidigare inte kunnat odlas tagits i bruk. I mitten av 1860-talet låg så mycket som en sjättedel av den totala åkerarealen i träda. Trenden var dock snabbt sjunkande och vid sekelskiftet låg nivån på ungefär en åttondel. Utvecklingen fortsatte under hela den första halvan av 1900-talet ner till omkring 5 % i början av 1950-talet (se figur 3 O). Under denna tid

Figur 3 O
Andel helträda och obrukad åker av total åkerareal 1866–2007

Källa: Tabell 3.1.

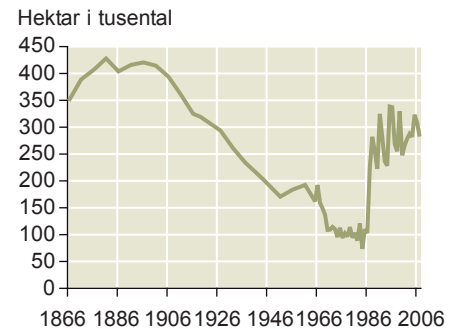
genomfördes projekt med nyodling av jordbruksmark i en takt av 15 000–25 000 hektar per femårsperiod. Dessutom täckdikades mark med bland annat rör av sten och tegel för att öka dräneringen i marker som vissa säsonger varit obrukbara. Även den ökade användningen av mineralgödsel under framförallt 1970-talet kan förklara en del av möjligheterna att öka markens produktivitet. En uppgång av trädesarealen fram till mitten av 1960-talet bröt tillfälligt denna trend, som

sedan fortsatte under större delen av 1970- och 1980-talen. År 1984 redovisades den lägsta andelen träda under perioden med endast 2,5 %.

Trädesarealen har sedan dess påverkats av de olika jordbrukspolitiska program och reformer som trädde i kraft i slutet av 1980-talet. Trädesprogrammen under perioden 1987–1990, det fleråriga omställningsprogrammet med start 1991, inträdet i EU och reformer av unionens stödprogram innebar att trädesarealerna snabbt ökade (se faktaruta om CAP sid 38). Mellan åren 1986–1987 fördubblades arealen helträda från 65 851 hektar till 184 155 hektar (se figur 3 P). Den obrukade åkerjorden låg kvar på en nivå om ca 40 000 hektar. I början av 1990-talet sköt dock den obrukade åkerjorden i höjden då den nästan femdubblades mellan 1990–1991. Samtidigt sjönk arealen helträda med ca 75 000 hektar vilket har sin förklaring i att livsmedelspolitiska beslut erbjöd jordbruksföretagare att sätta mark i s.k. vänteläge. Denna mark räknades då som obrukad åkermark och var en del av omställningsprojektet. Trädesarealen har, sedan den stabiliserades något efter Sveriges inträde i EU år 1995, legat på en nivå omkring 10–12 % av den totala åkerarealen i riket. Det gör den till den tredje vanligaste arealanvändningen. En bidragande anledning är det trädeskrav som infördes i EU i samband med reformeringen av jordbruksstöden år 1992. Under senare år har även gränsen mellan träda och vall till viss del suddats ut då de skötselregler som finns för träda leder till att vissa jordbruksföretagare brukar och redovisar marken som vall.

I likhet med de odlade grödorna är även trädesarealerna föremål för stora regionala skillnader. Den lägsta andelen träda förekommer i Götaland där skogs-, mellan- och de norra slättbygderna generellt redovisat en andel åkerareal i träda på ca 2–3 %. I Götalands södra slättbygder låg endast 1 % av den totala åkerarealen i träda under perioden 1965–1986. I rikets mellersta och norra delar var andelen träda under denna period något högre och låg omkring 7–9 %. Under de senaste tjugo åren har utvecklingen skiljt sig avsevärt åt mellan de olika produktionsområdena. I Götalands norra slätt-

Figur 3 P
Areal helträda och obrukad åker 1866–2007

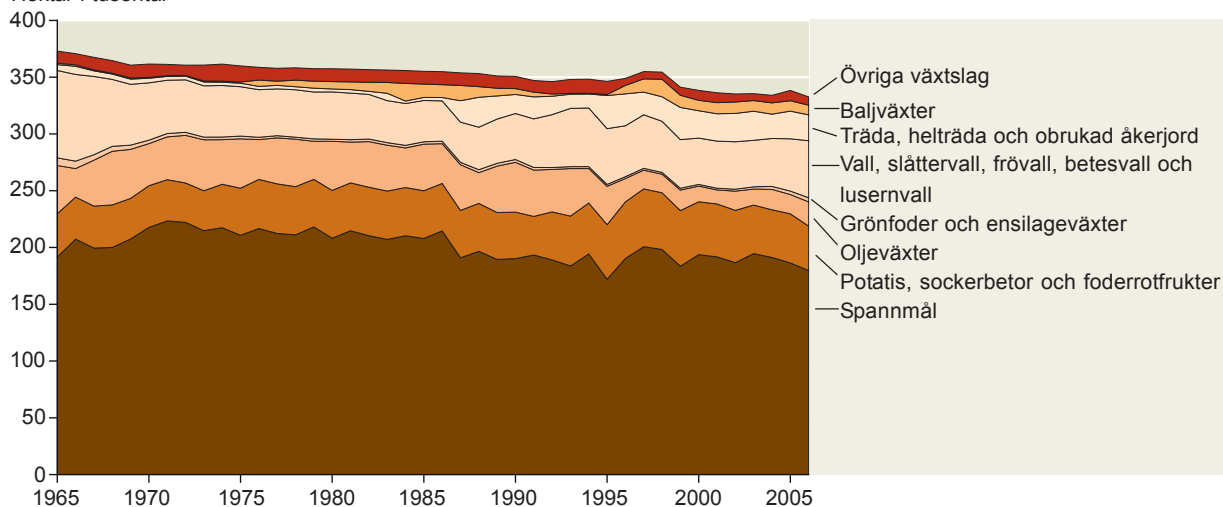
Källa: Tabell 3.1.

bygder, Svealands slättbygder och mellersta Sveriges skogsbygder ökade trädesarealen markant under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Som mest låg en femtedel av arealen i Svealands slättbygder i träda. Från millennieskiftet har träda och obrukad åkermark utgjort 13–16 % i dessa områden. Även i Götalands skogs-, mellan-, och södra slättbygder ökade trädesarealerna, dock ej lika kraftigt. Från den tidigare nivån om några procent steg andelen till ca 7–9 %. Utvecklingen i övre och nedre Norrland har varit den motsatta. Efter att trädesarealerna fördubblades till runt 15 % i övre Norrland och omkring 10 % för nedre Norrland, har de sedan millennieskiftet återgått till en nivå om ca 9 % i övre Norrland och under 5 % i nedre Norrland. Detta liknar förhållandet i mitten på 1960-talet.

Figur 3 Q
Arealanvändning i Götalands södra slättbygder 1965–2006

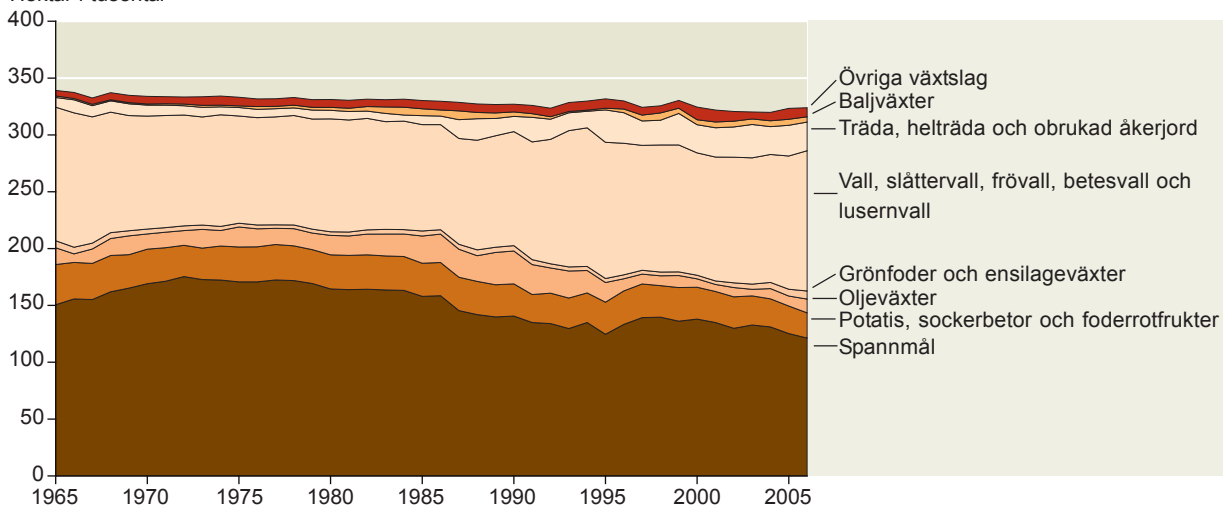
Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 R
Arealanvändning i Götalands mellanbygder 1965–2006

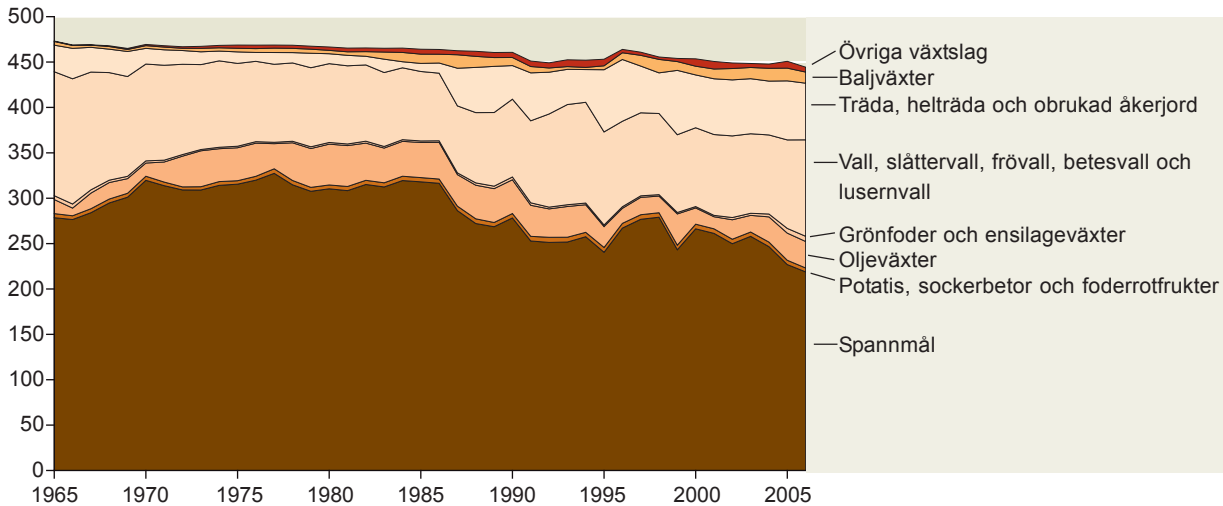
Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

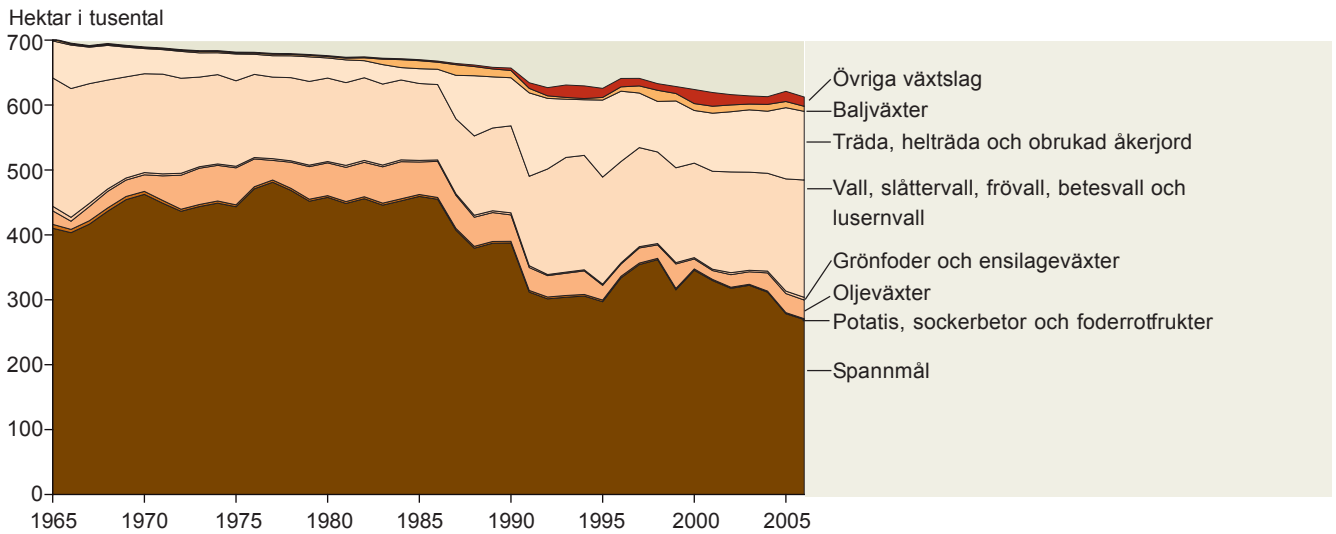
Figur 3 S
Arealanvändning i Götalands norra slättbygder 1965–2006

Hektar i tusental

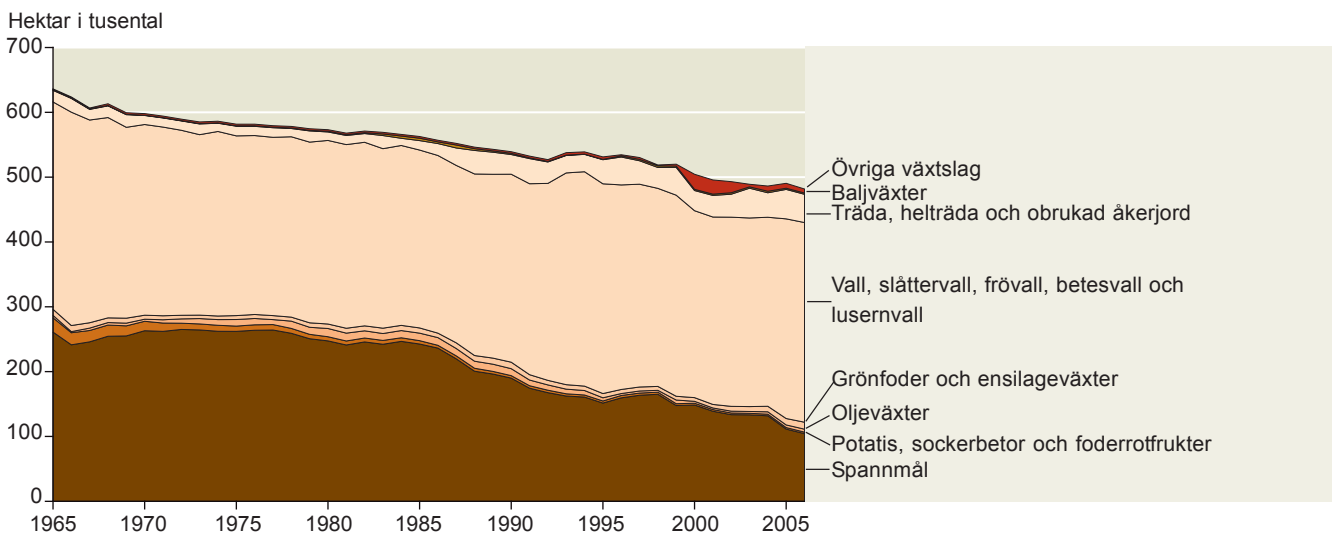
Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 T
Arealanvändning i Svealands slättbygder 1965–2006

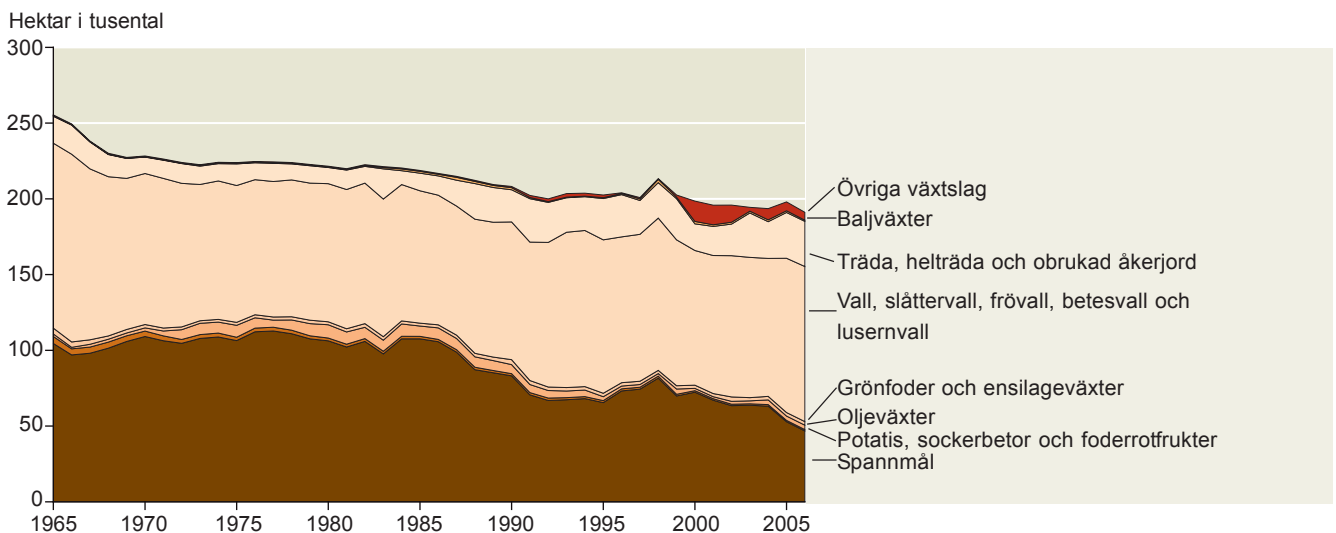
Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 U
Arealanvändning i Götalands skogsbygder 1965–2006

Källa: Tabell 3.1.

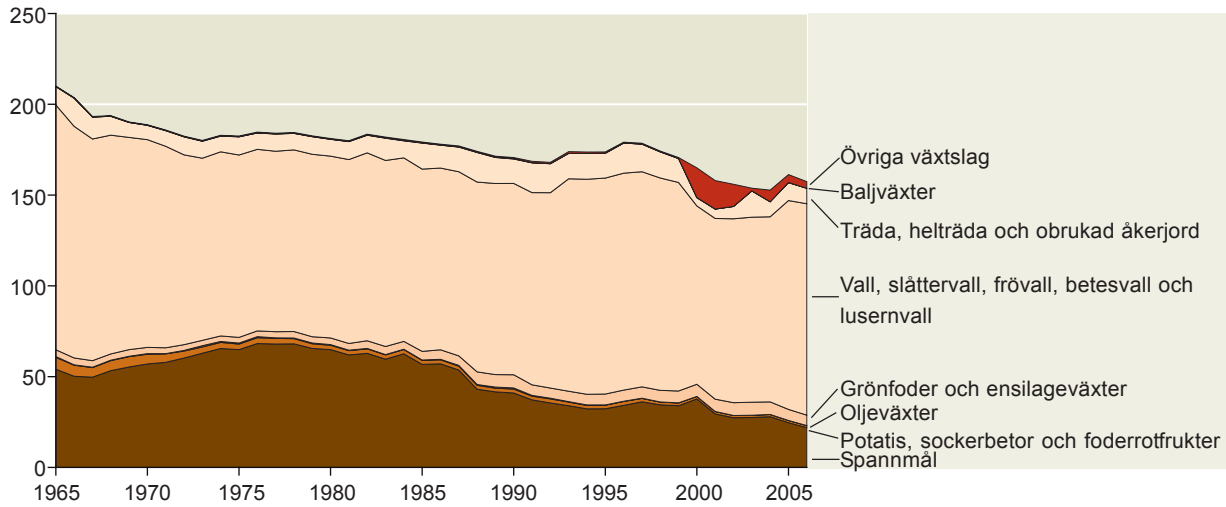
Figur 3 V
Arealanvändning i Mellersta sveriges skogsbygder 1965–2006

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 W
Arealanvändning i nedre Norrland 1965–2006

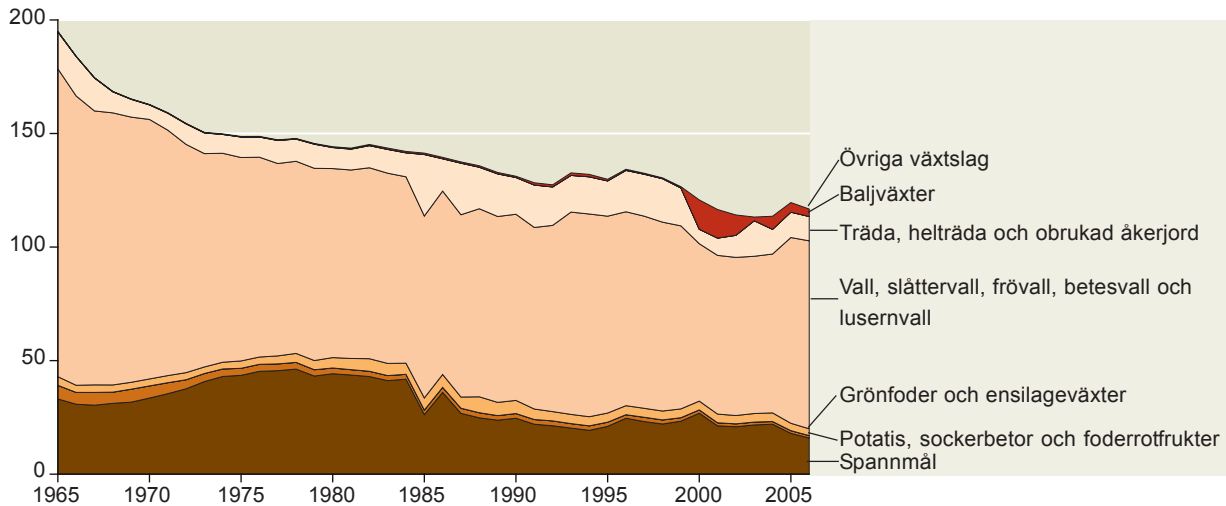
Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 X
Arealanvändning i övre Norrland 1965–2006

Hektar i tusental

Källa: Tabell 3.1.